

6. Шиловська О. М. Психологічні особливості породження нарративу як засобу саморозвитку особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 “Загальна психологія. Історія психології” / О. М. Шиловська. – К., 2003. – 22 с.

In the article the conduct of diaries of self-examination as form of work is examined from development professionally of meaningful descriptions of personality maturity of future psychologists. A conduct of diaries is an independent writing form of work, which assists self-examination and personality increase of future psychologists. Therefore this form of work is used in a forming experiment. The answers of future psychologists are analysed on quantitative and semantic indexes. The answers of students of control and experimental groups were compared inter se. Certainly, what professionally meaningful descriptions of personality maturity of future psychologists in diaries were used mostly.

Key words: diary, narrative, future psychologist, personality maturity, professionally meaningful description, forming experiment, individual form of work.

Отримано: 27.08.2011

УДК 316.6

М.Л. Дідух

Змістовно-структурна організація етнічного несвідомого

Стаття присвячена проблемі етнічного несвідомого. Автор виокремлює такі його складові: світоглядні уявлення, архетипічні патерни, етнічна індивідуація та етно-специфічна репрезентація базових архетипів. Розглянуто механізми проєкції етнічного несвідомого на світоглядні уявлення людини.

Ключові слова: етнопсихологія, колективне несвідоме, архетип, етнічна індивідуація, етноспецифічні уявлення, магічна свідомість, сакральність.

Статья посвящена проблеме этнического бессознательного. Автор выделяет следующие его составляющие: мировоззренческие представления, архетипические паттерны, этническая индивидуация и этноспецифическая репрезентация базовых архетипов. Рассмотрены механизмы проекции этнического бессознательного на мировоззренческие представления человека.

Ключевые слова: этнопсихология, коллективное бессознательное, архетип, этническая индивидуация, этно-специфические представления, магическое сознание, сакральность.

Аналітична психологія, започаткована К.Г. Юнгом, отримала достатньо інтенсивний розвиток у межах психотерапії, філософії, культурології та релігієзнавства. На сучасному етапі її розвитку виникло три провідні напрямки: класичний, розвитку та архетипічний. До класичної школи можна, безсумнівно, віднести роботи Марії Луїзи фон Франц [6]. Вона майстерно поєднує аналіз архетипічних образів у літературі та протоколи терапевтичних сесій, а також клінічні випадки з власної практики. Її увага прикута до індивідуального, найчастіше хворобливого втілення архетипів. Е. Нойман, що належить до того ж напрямку, вважає, що архетипи зазнають суттєвого культурного впливу та у кожному поколінні мають відроджуватися знову, унаслідок розширення людської свідомості щоразу вони переживають власну історію формування та отримують нові риси. Дж. Хіллман, засновник школи психології архетипів, вважає саме концепцію архетипів найбільш фундаментальною з усієї творчої спадщини К.Г. Юнга, тому що вона визначає найбільш глибокі механізми людського функціонування, те, яким чином людина орієнтується у зовнішньому світі та вступає з ним у діалог. Дж. Холліс[5] звертає увагу на наявність несвідомих культурних цінностей і переконань. Усвідомлені цінності втілюються у культурних, етичних нормах та системі правосуддя, у традиціях та почутті національної ідентичності. Несвідомі цінності можуть активуватися завдяки рекламі та пропаганді, природним катаклізмам та політичним подіям, а також колективним динамічним процесам. Колективний політичний рух, спрямований на посилення або, навпаки, приниження національної гідності є відреагуванням ціннісних, емоційно заряджених імаго. Їхній вплив, вплив енергії недостатньо усвідомлених міфологем може породжувати динаміку розвитку історичної чи політичної ситуації таким чином, що її неможливо раціонально передбачити. Тому продовження теоретичного та емпіричного дослідження, побудованого на аналітичній парадигмі, може виявитись як науково, так і практично значущим, дозволить більш детально усвідомити архетипічні уявлення та рушійні сили сучасних українських архетипів.

Метою нашого дослідження є теоретичне визначення структури етнокультурного несвідомого.

Об'єктом виступило колективне несвідоме.

Предметом – змістовна складова та структурна організація етнокультурного рівня колективного несвідомого.

На нашу думку, структурна організація етнічного несвідомого складається з чотирьох основних компонентів: неусвідомлених світоглядних уявлень, переважаючого рівня етнічної індивідуалізації, етноспецифічних уявлень щодо змістовних характеристик базових архетипічних образів та стратегій діяльності у вчинкових ситуаціях. Розглянемо докладніше кожен з означених компонентів. Неусвідомлені світоглядні уявлення містять систему переконань щодо часу, простору, каузальності і сакральності світу. Цей рівень світогляду впливає на поведінку як окремих носіїв культури, так і мас, що опиняються у процесі прийняття рішень. Існує дослідження В.К. Калиненко[2], в якому він звертає увагу на специфіку російського характеру, що значною мірою пов'язана з реальним географічним простором, нерівномірним кліматом, великими відстанями та розташуванням на кордоні між Азією та Європою. Автор вважає, що для російського простору–часу важливі архетипи берега, порога та кануну. Причому, берег виступає у якості не повернення до нього, а відплиття, поріг – як вихід з дому, початок дороги, пошуку. Бог сприймається як розташований у далечині, а не нагорі. Аналогічних досліджень світоглядних уявлень українців замало. На сучасному пострадянському просторі України можна помітити цікаве поєднання архаїчних уявлень, що були властиві українцям як носіям традиційної культури, матеріалістичних та релігійних уявлень. Так, можливі поєднання суб'єктивного сприймання простору з часом: “Далеко, якщо туди діставатись більше години”, з емоційною близькістю між людьми: “До сестри – недалеко, ми часто бачимось, а до свекрухи далеко, хоча вона майже поруч живе...” Сприйняття часу також може бути достатньо різноманітно організованим: час за годинником або час за послідовністю подій; структура року, що розмежовується за календарем, святами або природними змінами. Проілюструємо це висловлюваннями однієї з наших досліджуваних: “Рік для мене починається з вересня – повернення на роботу після відпустки, далі – осінь, довга зима, менша за розміром весна (десь коло Паски), а там маленьке літо – промайнуло, мов нема зовсім”. В уявленнях про причинно-наслідкові зв'язки своєрідність етнічного несвідомого проявляється ще більшою мірою, у ньому химерно поєдналися елементи магічної свідомості: “Хвороби, негаразди у родині можуть бути від заздрощів, злого ока, або, що й спеціально буває пороблено”. Наявна також віра у матеріалізацію думок та намірів: “Якщо чогось прагнути та чітко собі уявляти, то воно неодмінно збудеться”. Часто у тих же самих опитуваних зустрічається і віра у долю, карму, що ніяким чином не залежить від індивідуальних зусиль. Дещо рідше

зустрічаються матеріалістичні переконання у поєднанні з інтер-нальним локусом контролю. Спектр свідомих та неусвідомлених уявлень про сакральність також потребує окремого дослідження, бо він проявляється в атеїзмі у поєднанні з ідеєю “Якась сила мабуть є...”, декларованої належності до християнської віри з первісними ритуалами та ворожінням. Невизначеність та неусвідомленість цього рівня етно-культурного світогляду призводить до успішного поширення будь-яких сект та містичних учень на території України.

Наступним компонентом є рівень індивідуації. К. Г. Юнг, описуючи процес індивідуації на прикладі окремої особистості, виділяв п'ять стадій розвитку свідомості. Першій стадії властива ідентифікація свідомості з навколишнім світом, без усвідомлення межі. Свідомість та об'єкт містично поєднані у єдине ціле. Переважають механізми ідентифікації, інтроєкції та проєкції. На другій стадії відбувається диференціація себе від навколишнього світу, причому, виокремлюються значущі батьківські фігури – Батько та Матір. Ці фігури стають об'єктами проєкцій. У подальшому цими об'єктами можуть стати інші члени родини, школа та вчителі, інші соціальні інституції. Дослідники відмічають, що у багатьох дорослих людей переважає саме цей рівень розвитку свідомості, що не заважає їм адаптуватися до суспільства та нормально функціонувати.

На третій стадії людина починає усвідомлювати, що проєкція та її об'єкт нетотожні між собою. Всезнання та всемогутність відокремлюються, створюючи світоглядні та релігійні уявлення про Бога, Істину, Справедливість тощо. Цей рівень створює велику кількість традиційних цінностей та імперативів, що їх дотримуються носії релігійної моралі.

На четвертій стадії відбувається усвідомлення та зникнення проєкцій такого типу. Місце, що його займала віра, спустошується, а рішення приймаються на основі прагматично-реалістичного світогляду. Принципи стали відносними та залежними від культурної системи приписів та очікувань. Четверта стадія призводить до дещо перебільшеного уявлення про людське Его, людина стає Богом сама для себе.

На п'ятій стадії відбувається інтеграція свідомого та не-свідомого. Людина перестає використовувати механізм проєкції назовні, натомість звертаючи увагу на власний творчий потенціал, власну систему діалогу та підтримання рівноваги між свідомим і несвідомим. М. Стайн[4] звертає увагу на можливість існування ще двох наступних стадій у розвитку індивідуальної свідомості.

Шоста стадія характеризується єдністю психіки та матеріального світу, а сьома – властива лише окремим індивідам, що активно практикують медитацію та Кундаліні Йогу.

К. У. Грейвз запропонував використання подібних стадій індивідуації для аналізу світоглядів та когнітивних стратегій соціальних систем. К.У. Грейвз виокремлює вісім рівнів (стадій) розвитку, що пов'язують умови існування та реакцію людської спільноти на особливості навколишнього світу. На першій стадії первісна людина живе у природньому середовищі і її дії майже не відрізняються від поведження тварин. На другій стадії люди починають сприймати світ як населений духами та фантастичними істотами і задобрювати їх, відбувається поєднання у родо-племенні спільноти. Третя стадія характеризується жорстким навколишнім світом та боротьбою за виживання. На четвертій стадії виокремлюється вища влада, котрій треба підкорятись та зберігати вірність Істині. П'ята стадія характеризується уявленнями про світ як джерело ресурсів та можливостей, а людина має його раціонально та прагматично оцінювати (це дуже нагадує четверту стадію індивідуації за К. Г. Юнгом). Наступна стадія характеризується більш тісними зв'язками у межах людської спільноти, наданням взаємопідтримки, люди об'єднуються у спільноти з метою спільного розвитку. На сьомій стадії відбувається усвідомлення, що світ – це організований та природний хаос і можна залишатися вільним, зберігаючи принциповість поглядів. Восьма стадія приносить уявлення про те, що навколишній світ є живою системою і можна шукати закономірності та логіку у цьому хаосі. Можна висунути припущення, що етнічне несвідоме кожної країни може переважно перебувати на якомусь з рівнів Грейвза. У той же час концепція Грейвза не має відповідного психодіагностичного інструментарію і відноситься більшою мірою до світоглядно-філософських теорій, аніж до психологічної практики. Тому виникає необхідність у розробці більш сучасних підходів до процесу індивідуації на рівні соціальних і зокрема етнічних спільнот.

На пострадянському просторі цей процес стає більш доступним спостереженню та аналізу. Наявність радянської ідеології та тотального контролю у поєднанні з ідеєю “непорушної єдності”, проте в обмеженому просторі за “залізною завісою” нагадує стан єдності дитини з матір'ю у період вагітності та впродовж перших місяців життя. Природний процес росту індивідуації та диференціації призвів до виокремлення та самоідентифікації держав у пострадянський період. Перші роки незалежності характеризувались активним процесом протиставлення нового та нещодавно минулого. Та у той же час пошуком, створенням, реставрації (а частково й реконструкції) історичної спадщини, власним міфотворенням, що мало на меті неусвідомлене формування нового сенсу та розуміння життя. Так як у дитини відповідного віку, провідними механізмами

стають механізми проєкції, інтроєкції та ідентифікації, звернемо на них більш докладну увагу. Етнічна та державна ідентифікація українців у 90-х роках минулого сторіччя будувалася, насамперед, завдяки відмежуванню та пошуку розбіжностей з оточуючими: “Дякую, боже, що я – не москаль”. На нашу думку, такого типу висловлювання (а їх можна зустріти й зараз) не мають на меті приниження образу представників інших національностей, а є спробою провести межу етнічної ідентичності. Щоб краще визначитись з тим, хто “свої”, необхідно усвідомити наявність “чужих” та відмежуватись від них. Ймовірно, що коли процес виокремлення буде завершено, переважатимуть несвідомі прагнення до інтеграції або рівноваги та діалогу.

У структурі колективного несвідомого виокремлюються базові архетипічні образи (Персони, Тіні, Аніми, Трікстера тощо). Окремі особистості з плином життя наповнюються суб'єктивнозначущим змістом, а їх поведінкові стратегії неусвідомлено визначають поведінку людини у складних життєвих обставинах. Конфліктність або негативне емоційно-оціночне ставлення Его до архетипічних образів може стати причиною невротичного розладу особистості. О.Покальчук виокремлює поняття архетипів етносу, котрі аналізує на матеріалі історичних досліджень та міфологем етапу зачаткування та становлення Київської Русі. Архетипи народу автор пов'язує з періодом володарювання княгині Ольги, Ярослава та Володимира. Архетипи нації, на думку О.Покальчука [3], властиві сьогоденню та створюють негативний вплив на розвиток сучасної політичної свідомості. Автор також описує “комплекси нації”, до котрих відносить візантійщину, угодовство та юродивість. Але у цілому робота має швидше історико-публіцистичне, аніж психологічне спрямування.

Сучасний стан аналітичної психології призводить до розгалуження наукових досліджень архетипів на декілька дещо відмінних напрямків. У межах нашого дослідження особливої уваги заслуговує поняття архетипів культури, що досліджувалися, зокрема, у роботах А.Н.Давидова, О.В. Скорбатюк [1]. Згідно культурологічних досліджень, архетипи культури визначаються як “базисні елементи культури, що формують усталені моделі духовного життя. Зміст архетипів культури складає типове у культурі, і у цьому сенсі вони об'єктивні та трансперсональні”.

Формування архетипів культури відбувається на рівні всього людства в процесі систематизації та схематизації культурного досвіду. Належність образів до культурних архетипів, зазвичай, не усвідомлюється окремим індивідом. Автори вважають, що однією з причин недостатнього усвідомлення може бути те, що культурні

архетипи проявляються не через окремі поняття або дискурс, а за допомогою зображень. Іконічна природа культурних архетипів зумовлює те, що вони проявляються у свідомості саме як архетипічні образи, риси котрих зумовлені культурним середовищем та засобами метафоричної репрезентації. Архетипи можуть впливати на психіку окремого індивіда, а, інколи, й зумовлювати деякі її аспекти. Ще однією важливою функцією архетипів культури є передача колективного досвіду, культурної традиції народу. Архетип культури є стійкою структурою обробки, збереження та репрезентації колективного досвіду. Виокремлюють універсальні та етнічні архетипи культури. До універсальних можна віднести такі, як архетип хаосу, творіння, упорядкування та знищення, чоловічого та жіночого, архетип зміни поколінь.

У кожній культурі домінують власні варіанти етнокультурних архетипів, що суттєвим чином визначають особливості світогляду, характеру та історичної долі народу. Наприклад, у німецькій культурі К.Г. Юнг виокремлює архетипічний образ Вотана як уособлення якостей, властивих німцям. Розглядаючи архетипи російського народу, можна звернути увагу на потаємне прагнення до святості, що проявляється в історії про Кітеж, покаєння розбійників тощо та прояви атьківського солярного міфу. Для українських етнокультурних архетипів суттєвою ознакою стає жіночність, активний прояв Аніми, як у фольклорній традиції, так і у сучасному світогляді. Цей аспект етнокультурних архетипів потребує подальшого емпіричного вивчення. Другим компонентом етнокультурного архетипу постають не самі образи, а система реагування міфічних героїв у ситуаціях учинку, та ті дихотомії вибору, що зумовлюють необхідність учинкової дії. У роботах Роменця звертається достатньо уваги на проблематику моральних виборів, властивих давнім культурам, тоді як моральні дилеми українського сьогодення залишаються поза увагою дослідників, що працюють у вчинковій парадигмі. Розглядаючи дієвий компонент учинкової активності через призму аналітичної психології, можна звернути увагу на те, що у кожному міфі та вчинку переважає специфічний аспект дії: створення чогось нового, підтримка або “вмиротворення” та деструкція застарілого. Емоційна оцінка дії окремого індивіда може суттєвою мірою залежати від ступеня розходження дій конкретного індивіда з усталеним архетипічним етнокультурним патерном. Так, при аналізі твору відомих українських письменників Марини та Сергія Дьяченків “Мідний король” дихотомія вибору проходить між наявним та омріяним. Рефреном твору є молитва – заклинання головного героя: “Мідний

король, візьми, що мені дороге; дай, що мені треба!” Герой, врешті-решт, відмовляється від майбутньої мети заради збереження того цінного, що є у його житті зараз. Саме цей мотив відмови – збереження (і, навпаки, прагнення–втрати) – ми зустрічаємо у багатьох інших творах як класичної української фольклорної та літературної спадщини, так і сучасних політичних прогнозах. Одними з основних питань, що їх неусвідомлено задають різні журналісти різним політологам та політичним діячам, є такі: “Що ми втратимо у разі тіснішого союзу з...”, або “Як не втратити землю (ідентичність, мову, культуру), якщо...”. Проблематика збереження історичної, культурної, етнічної спадщини сприймається часто як більша цінність, ніж утворення чогось нового. Навпаки, процес змін асоціюється у масовій свідомості українців, насамперед, з деструкцією та погіршенням умов існування. Можливе, існування більшої кількості дилем, властивих українським архетипічним патернам. Ця проблематика буде розглянута та емпірично проаналізована у подальших публікаціях. Узагальнене бачення змісту та структурної організації етнокультурного несвідомого представлено на рис. 1.

Рис. 1. Організація етнокультурного несвідомого

Між етнокультурним та індивідуальним несвідомим також відбувається процес обміну енергією та взаємозбагачення. У межах цього дослідження це сприятиме пошуку та підбору адекватного діагностичного інструментарію. Розглянемо механізми інтеріоризації етнічного несвідомого. Мабуть, цей процес також має свою структуру. Можна виокремити декілька інструментів передачі досвіду між колективним та індивідуальним несвідомим. Світоглядні уявлення ретранслюються за рахунок спостереження

ландшафтів рідного оточення у дитинстві, відчуття дорослими та дитиною плину часу та висловлювань дорослих з цього приводу. Для багатьох українців – це подвійне сприйняття, що базується на наявності двох достатньо відмінних середовищ : дитинство проходить між батьківською домівкою у місті та бабусиною хатою у селі. У місті дитина спостерігає індустріальні пейзажі, новобудови спальних районів, стикається з різними варіантами пересування у межах міста. Світ квартири або кімнати гуртожитку також має свої чіткі межі та створює відчуття скупчення, нестачі місця. Сільське подвір'я та краєвиди гір або ланів (залежно від конкретної місцевості) наповнюють душу дитини почуттям краси, створюють на довгі роки сприйняття Батьківщини саме як сільського або природного оточення. Сприйняття часу також різниться, виникає “міський” час з досить чітким розпорядком та відчуттям нестачі часу: “Доїдай швидше, до садочка запізнимось!”. Поруч з ним існує більш архаїчне сприйняття часу за природними явищами та подіями: “Вже сонечко зійшло, пора корову виганяти...”. При проведенні попередніх опитувань саме такий суб'єктивно–природний вимір часу сприймається як приємний, комфортний для існування. Уявлення про причинно–наслідкові зв'язки засвоюються дитиною у процесі соціалізації, і у кожній людині є вікові періоди егоцентричного та магічного мислення. Дитина опиняється між двома світами: казковим (де переважає магічне мислення) та “шкільним”, де вчителі намагаються сформулювати логічне мислення та матеріалістичний світогляд. У подальшому реклама та засоби масової інформації більшою мірою апелюють та підкріплюють саме архаїчні, магічні уявлення про причинність. Віра у “магічне зцілення”, “матеріалізацію думок”, паранормальні явища тощо транслюється у культурі та неусвідомлено формує готовність і схильність саме до такого розуміння світу. Уявлення про етнічні архетипи формується у процесі ознайомлення індивіда з міфологемами: народними казками, літературними творами, біографіями історичних діячів. Схожий процес відбувається й у межах родини, де ретранслюються історії про членів роду. При засвоєнні архетипічних патернів означені процеси доповнюються несвідомими уявленнями саме про вчинки означених героїв та їх моральну й емоційну оцінку з позицій сьогодення.

Особливістю сучасності можна вважати інтенсивний культурний обмін, тому людина у процесі соціалізації стикається не лише з цінностями, архетипами та міфологемами власного етносу, а й з тими, що прийшли з інших культур. Само по собі прагнення сучасного світу до культурної інтеграції (а подекуди й асиміляції) є фактом, і ним неможливо знехтувати при проведенні теоретичного,

а ще більшою мірою – емпіричного дослідження. Репрезентація етнокультурного несвідомого у психіці окремого індивіда майже неодмінно матиме компонент інтроєкції інших культурних впливів.

Колективне несвідоме може проявлятися на загальнолюдському, етнокультурному та індивідуальному рівні. У структурі етнокультурного несвідомого можна виокремити такі складові: світоглядні уявлення, рівень індивідуації етносу, уявлення про архетипи та архетипічні поведінкові патерни. Рівень етнічної індивідуації є базовою структурою означеної системи і від нього залежать світоглядні уявлення, вибір змістовного заповнення основних архетипів, оцінка тих чи інших учинків архетипічних героїв.

При аналізі наукових джерел виявлено брак методів і підходів до емпіричного дослідження означених феноменів, тому у подальших дослідженнях ми спробуємо систематизувати методи емпіричного дослідження етнокультурного несвідомого.

Список використаних джерел

1. Давыдов А.Н. От архетипов коллективного бессознательного К. Г. Юнга – к индивидуальным архетипическим паттернам / А.Н. Давыдов, О.В. Скорбатьюк. – [Электронный ресурс], Режим доступа: [catalogofhumanpopulation.org>content...55/lang...](http://catalogofhumanpopulation.org/content...55/lang...)
2. Калинин В.К. Границы в анализе: Юнгианский подход / В.К.Калининко. – М.: Когито-центр, 2011. – 233 с.
3. Покальчук О. Третьячя еліти / О.Покальчук. – Київ: Форзац, 2011. – 168 с.
4. Стайн М. Юнговская карта души: Введение в аналитическую психологию / М.Стайн; Пер. с англ. – М.: Когито-центр, 2010. – 256 с.
5. Холлис Дж. Мифологемы: Воплощения невидимого мира / Дж. Холлис; Пер. с англ. В. Мершавки. – М.: Класс, 2010. – 184 с.
6. Юнг Карл Густав, Человек и его символы / [Юнг Карл Густав, фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж. Л. И др.] / Под общ. ред. С.Н.Сидоренко. – М.: Серебряные нити, 1998. – 260 с.

Article is devoted to the ethnic unconscious. The author identifies the following components of his: the philosophical view, archetypal patterns, ethnic and ethno-individuation specific representation of the basic archetypes. The mechanisms of the unconscious projection of ethnicity on the philosophical view of man.

Keywords: ethnic psychology, the collective unconscious, archetype, individuation, ethnic, ethno-specific views, magical consciousness, the sacredness.

Отримано: 16.08.2011